

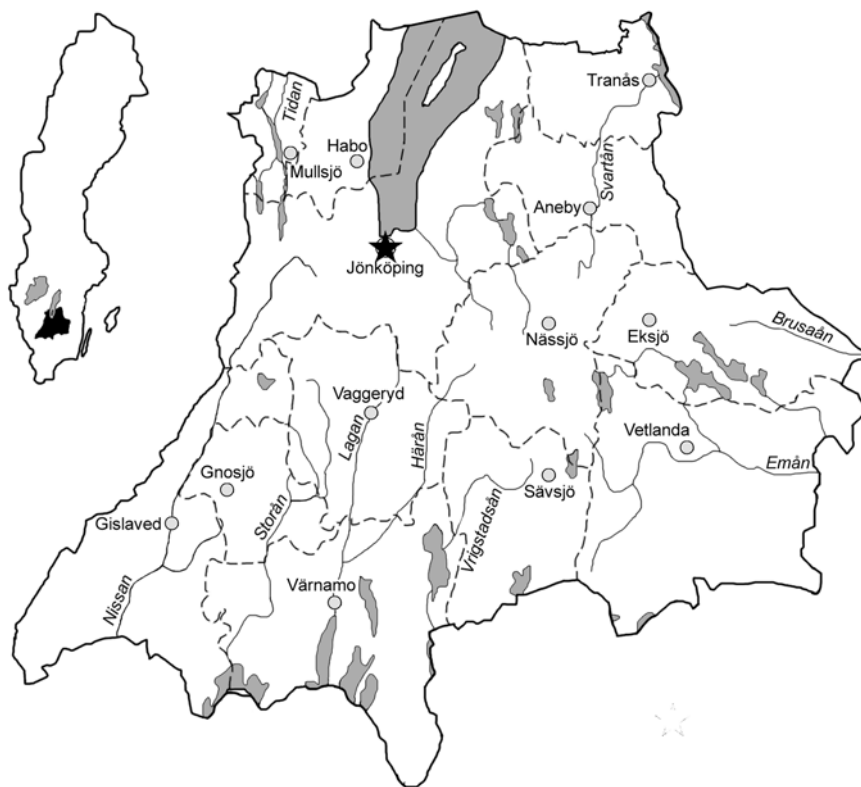
Jönköpings slott, delar av Förborgen

Arkeologisk förundersökning av inom del av Jönköping
RAÄ 137 inför omgestaltung av Hamnparken med
dagvattenledningar, dagvattenbrunnar och lekredskap,
Jönköpings stad och kommun, Jönköpings län

Jönköpings slott, delar av Förborgen

Arkeologisk förundersökning inom del av Jönköping RAÄ 137:1 inför omgestaltning av Hamnparken med dagvattenledningar, dagvattenbrunnar och lekredskap, Jönköpings stad och kommun, Jönköpings län

Rapport, foto och ritningar: Susanne Haltiner Nordström
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
Ur karta © Lantmäteriet. Medgivande MS2007/04833.

ISSN: 1103-4076

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2013

Innehåll

Inledning.....	5
Målsättning och metod	5
Topografi.....	5
Fornlämnings- och kulturmiljö.....	5
Tidigare undersökningar.....	7
Resultat.....	8
Fynd.....	10
Sammanfattning.....	11
Åtgärdsförslag.....	12
Administrativa uppgifter.....	13
Referenser.....	14
Tryckta källor.....	14
Arkiv.....	14

Bilagor

Bilaga 1. Fyndtabell.

FIGUR 1. Utdrag ur ekonomiska kartans blad 7E1a. Skala 1:10 000. Undersökningsområdet markerat med röd cirkel.

Inledning

Under hösten 2011 utförde Jönköpings läns museum en arkeologisk förundersökning inom området för Jönköpings slott, Jönköping RAÄ 137:1, i form av en schaktövervakning. Anledningen var att Hamnparken skulle omgestaltas till en utökad lekplats och inför detta skulle dagvattenledningar och brunnar placeras ut inom arbetsområdet. Två fasta, större lekredskap skulle också grävas ner inom området där själva tullporten tidigare undersökts. Djupet på ledningarna och brunnarna var ca 1,8–2,2 meter under nuvarande marknivå och bredden på schaktet var mellan 1 och 2 meter. Omfattningen var ca 80 m². De två lekredskapen grävdes ner till ca 2 meters djup inom en sammanlagd yta av 9 m².

Beställare var Jönköpings kommun, Stadsbyggnadskontoret. Hamnparken ligger inom RAÄ 137 Jönköpings slott, delen för Förborgen, i Sofia församling, Jönköpings stad och kommun. Fält- och rapportansvarig var Susanne Haltiner Nordström, Jönköpings läns museum.

Målsättning och metod

Syftet med förundersökningen var att se om delar av Förborgen till Jönköpings slott fanns bevarade i de ledningsschakt som skulle göras. Om och i vilken omfattning eventuella kulturlager, anläggningar eller bebyggelse fanns bevarade inom arbetsområdet så att länsstyrelsen skulle kunna ta ställning till om eventuella påträffade lämningar omedelbart kunde tas bort eller krävde ytterligare arkeologiska insatser. Schaktningen genomfördes i form av en schaktövervakning.

Topografi

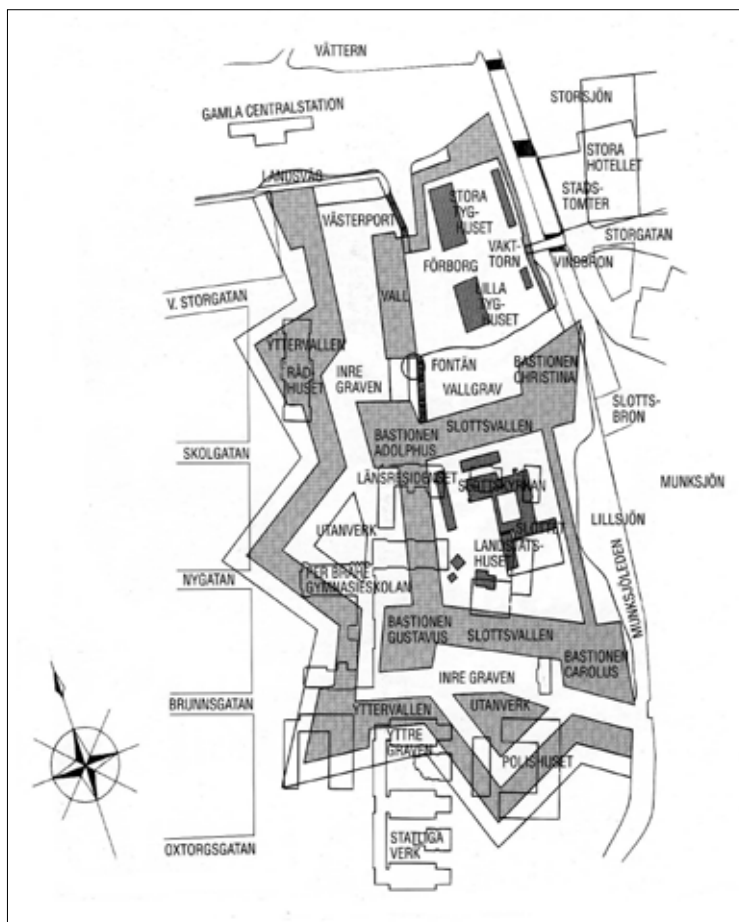
Hamnparken ligger mellan Kanalen i öster och den västra stadsdelen, och mellan Västra Storgatan i norr och Järnväggsgatan i söder. Här har det varit parkområde sedan början på 1800-talet. Området sluttar svagt ner mot Vättern. I parken finns lövträd. Området består under parkytan mestadels av påförda sandmassor som förts dit för att fylla upp marken ner mot hamnen och järnvägen.

Fornlämnings- och kulturmiljö

Jönköpings slott byggdes på platsen där klostret legat. Det började byggas i mitten av 1500-talet, inom det som numera utgörs av Länsstyrelsen och Per Brahegymnasiet med omgivande mark.

I samband med Nordiska Sjuårskriget brändes både slott och stad hösten 1567 inför ett hotande danskt anfall (Ridderberg 2010). Under lång tid låg slottet i ruiner, men mot slutet av seklet påbörjades en ambitiös om- och utbyggnadsperiod som med vissa avbrott kom

FIGUR 2. Karta med slottet utlagt på dagens stadsplan. Bilden visar slottet i fullt utbyggt skick vid slutet av 1600-talet.

att pågå under större delen av 1600-talet. Under 1600-talets lopp kompletterades fästningen med ett omfattande system av utanverk. Två breda torrgravar med en mellanliggande yttre vall skapades. Mot söder och väster förstärktes försvaret genom uppförandet av så kallade raveliner.

Planer på att bygga en förborg fanns under en längre tid men i och med stadens flytt från Väster till Öster så frigjordes mark norr om slottet. Förborgen byggdes i huvudsak under 1610–1620-talet. Österut bildade kanalen gräns och i väster en bred grav, som var tänkt att vattenfyllas. Här fanns en jordvall i två våningar som ingick i norra förborgens port, som kallades för Västport (Haltiner-Nordström 2002).

Mot kanalen fanns en smedja och ett våghus. Under den restaurang som står i den östra delen av parken framkom stora mängder av krossade gjutformar. De tillverkades i lera och användes för att gjuta bronsgrytor med tre ben. Grytorna användes till matlagning (Haltiner Nordström 2002).

I sitt fullt utbyggda skick kom Jönköpings slott att bli en av landets största fästningar. Dess strategiska betydelse minskade dock efter Roskildefreden 1658 då Jönköping inte längre utgjorde en gränsstad, även om betydelsen i mobiliseringshänseende kvarstod. Denna funktion underströks genom uppförandet av de två stora tyghusen i förborgsområdet på 1680-talet (Karlson 1996:57f).

År 1737 drabbades slottet av en förödande brand, varefter det aldrig återuppbyggdes. Under resterande period av 1700-talet förföll slottsområdet allt mer och beslut om raserings fattades. Den första förändringen kom när landsvägen mot väster fick en ny sträckning; en rak linje från Storgatan över förborgens område mot väster. Förbindelse mellan staden och knutpunkten med vägarna mot Barnarp och Falköping skapades genom att borgens vall mot väster genombröts och den gamla stads- och förborgsporten kom att ligga norr om vägen och miste sin funktion som stadspport. Staden fick tillstånd att ta massor därifrån till utfyllnaden av Breda Hamnen, nuvarande Östra Torget 1828 (Karlson 1996).

De sista resterna av vallsystem och utanverk raserades 1871 (Ridderberg 2010:49). Idag finns ovan jord inga synliga rester överhuvudtaget av Jönköpings slott.

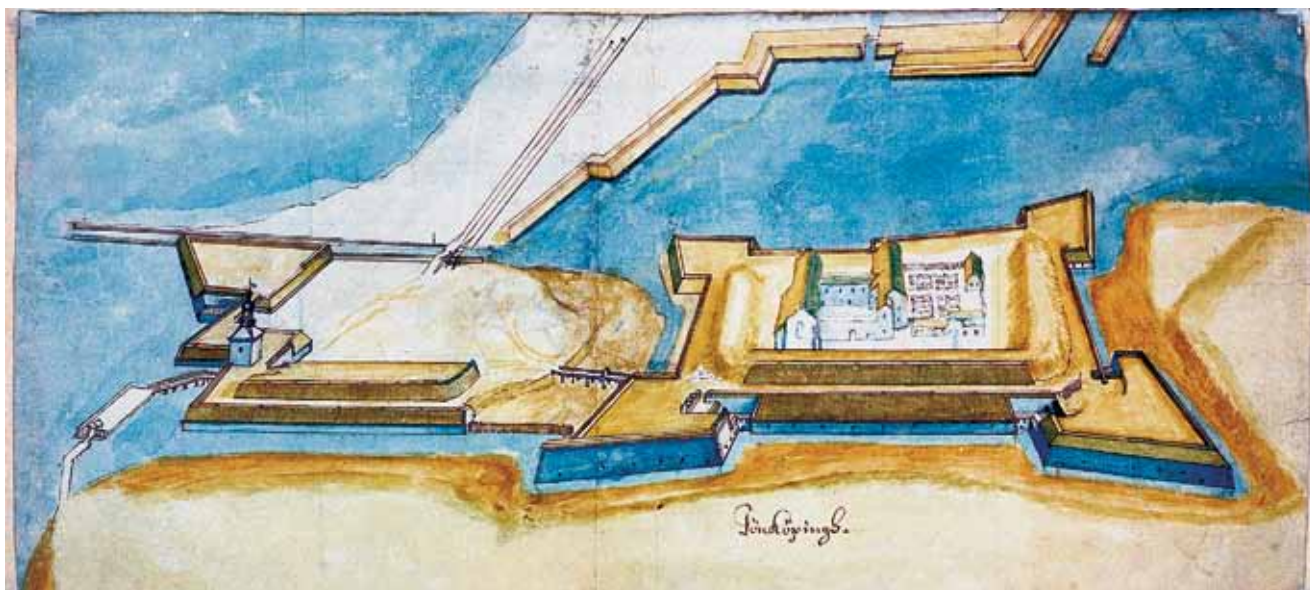
Tidigare undersökningar

Slottsområdet har undersökts ett antal gånger under åren, dels det egentliga slottsområdet utanför Länsstyrelsen intill Munksjön, dels området för Förborgen i Hamnparken.

Vid blivande Magnus Ladulås plats frilades en längre sträcka av kurtinen, slottets sjömur, år 2007 (Haltiner Nordström 2010). De senaste arkeologiska observationerna härrör från fem undersökningar; den första var en begränsad provundersökning utförd i november 2009. Vid detta tillfälle berördes såväl bastion Carolus som kurtinen och strandzonens träkonstruktioner (Pettersson 2009). I samband med planerad bostadsbyggnation inom Västra Kajen, omedelbart öster om Länsstyrelsens byggnad, utfördes en georadarundersökning i april 2010 (Pettersson & Winroth 2010a). Vid detta tillfälle kunde ett drygt 100 meter långt parti av slottets befästningar karteras, inklusive själva bastionen i sin helhet. Strax därefter genomfördes ytterligare en kartering med georadar över det i söder angränsande område som innehåller lämningar efter själva vallgravssystemet med dess mellanliggande jordvall (Pettersson &

FIGUR 3. Schaktningar inom Hamnparken. Foto från norr.

FIGUR 4. Förslag till utformning av slottet. Till vänster syns förborgen med Västerport. Troligen upprättad 1617 av Hans Fleming. Krigsarkivet.

FIGUR 5. Rekonstruktionsritning av Västerport från nordväst som den kan ha sett ut i början av 1700-talet. Tecknare Bengt Göran.

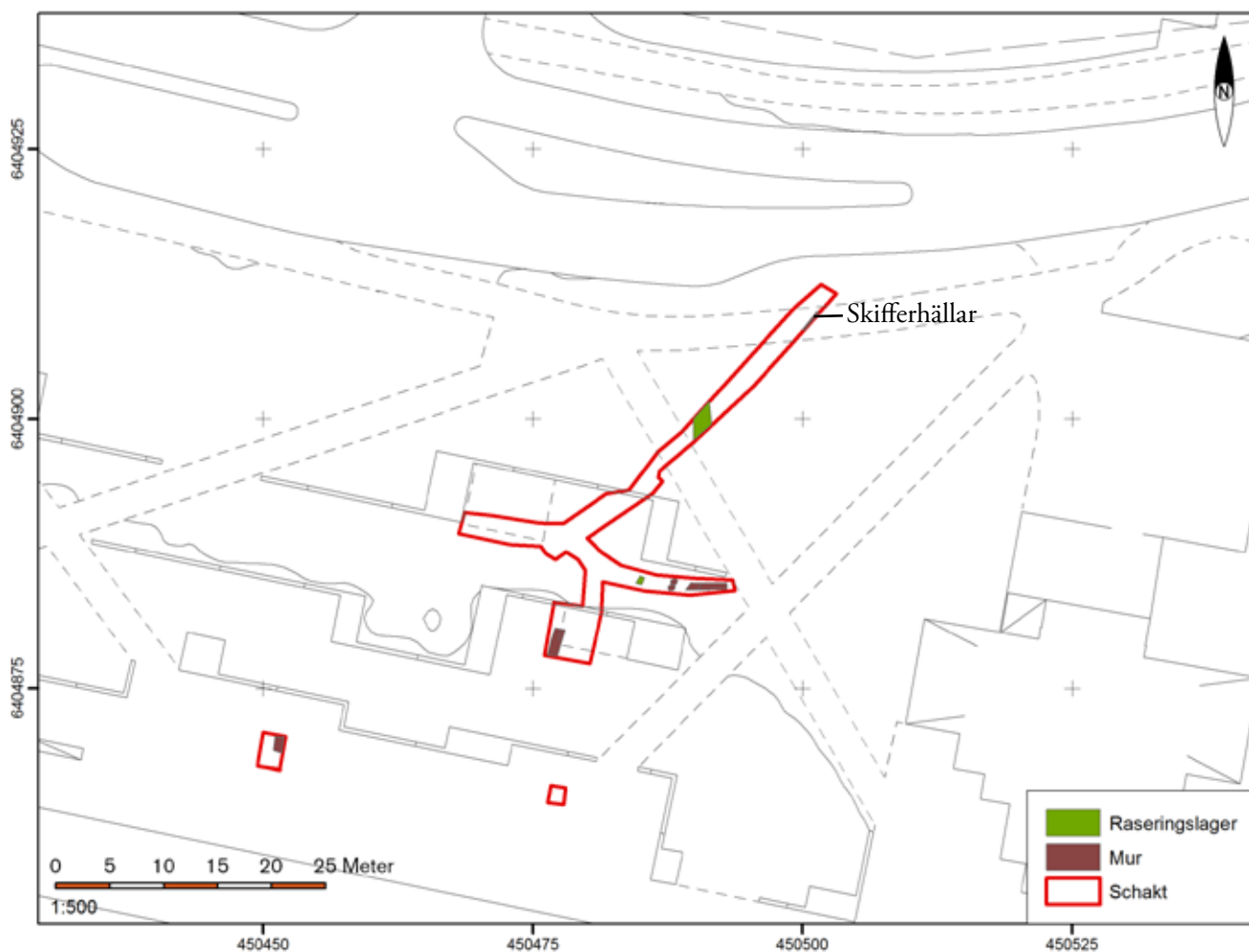
Winroth 2010b). Inom förborgsområdet har följande undersökningar ägt rum: Hamnparken Twin city 1988 (Stibéus 2013) och omdaning av Hamnparken 1999 och 2000 (Haltiner Nordström 2000 och 2002).

Resultat

Hela schaktsträckan visar på den ursprungliga topografin i området med en svag sluttning mot norr och den dåvarande strandkanten. Höjdskillnaden i den ursprungliga marknivån mellan schakten i söder och de i norr var ca en meter.

I den norra änden av schaktet, strax intill Järnväggsgatan, påbörjades schaktningen för vattenledningen, se FIGUR 6. Ledningen grävdes ner till ca 2,2 meters djup. Fyllningen bestod av humös sand som har förts dit i omgångar för att höja upp marknivån. På 1 meters djup fanns en marknivå som troligen hörde till 1800-talet. Under gångvägen framkom på ett djup av 0,3 meter, en golvnivå som bestod av flata skifferhällar. På dessa fanns löst kalkbruk och kalkstenar och golvet var lagt i ett 0,3 meter tjockt sättsandslager. Under detta kom sjösanden. Golvnivån har tolkats som underlaget i en sjöbod eller magasinsbyggnad som legat vid den dåvarande strandkanten.

Mellan de båda grusgångarna i den norra delen påträffades en stensamling som tolkats som raseringsmassor från den vall som ingick i Förborgen som löpte från Västerport och norrut. Stenarna var naturligt rundade, ca 0,1–0,4 meter stora och var blandade med recent material såsom betong, glasflaskor, porslin och blomkrukor. Stenarna fortsatte ner till 1,8 meter under marknivå där sjösanden tog över. Bland stenarna framkom även ett äldre fyndmaterial såsom yngre rödgods, porslin, fajans och ett Kristinamynt (Fnr 16). Där påträffades även en ovanlig skärva (Fnr 5) med ett räfflat mönster på mynningen och en udda form, se FIGUR 10. Skärvan härrör från

en trefotsgröta som använts för matlagning och som med sina tre fötter/ben placerats i eldstaden. Dessa krukor brukar vara sotiga på utsidan, men denna bit kommer från mynningen, vilken inte visar någon sot. Dateringen på kärlet är 1600-1700-tal.

Där det nordliga schaktet löpte samman med det som gick i östvästlig riktning påträffades en klack till en sko och ett pressat och bemålat handtag till en skål (yngre rödgods), Fnr 7. Föremålen kan troligen dateras till 1700-talet, se FIGUR 9. Här fanns också några stenar som kom från ett raseringslager. Nivån som fynden framkom på var 1,3 meter under nuvarande markyta. I den här delen av schaktat fanns också en del tegel och kalkbruk.

I den östligaste delen av schaktet framkom en del av en mur. Först två större stenar, 0,3–0,4 meter stora, som låg i nord-sydlig riktning, ca två meter under nuvarande marknivå. De har utgjort del i yttermuren som sedan har fyllts med småsten, tegel och kalkbruk för att få en stadig kärna, se FIGUR 7. Endast den västra yttermuren berördes av schaktet, där en sträcka på ca 3,5 meter framkom. Runt muren påträffades yngre rödgods och en kritpipa med en blomma på piphuvudet. Pipan kommer från Holland och dateras till 1600-talet (Fnr 15), se FIGUR 11.

FIGUR 6. Karta över förundersökningsområdet med de påträffade lämningarna markerade.

FIGUR 7. Den påträffade östliga muren med sin fyllning av sten, tegel och kalkbruk. Foto från väster.

FIGUR 8. Den påträffade muren i den södra delen som troligen varit fundament till bron in till Västerport.

I den södra delen av det större sammanhängande schaktet, påträffades ytterligare delar av en mur. Den låg i nord-sydlig riktning, svagt förskjuten åt öster och bestod av blandade stenar, 0,2–0,4 meter stora med kalkbruk emellan, se FIGUR 8. Där påträffades en skärva yngre rödgods och ett kopparmynt från Karl XI regeringstid, alltså 1660–1697 (Fnr 17). Båda ytterväggarna till muren tycktes intakta och muren hade en fortsättning in i den södra schaktkanten. I den norra delen fanns en ledning som stört muren, men muren har inte gått så långt mot norr att den var synlig i schaktets förlängning. Muren framkom på ca 1,5 meters djup och var 1 meter bred och 2,5 meter lång. Tolkningen är att det handlar om en mindre mur eller möjligen ett fundament till den bro som ledde in till staden och Västerport från norr, se FIGUR 4 OCH 5.

Ett mindre schakt tog upp i den stenlagda torgytan på Hamnplan, strax intill det som framkom av Västerport år 2000 (BILAGA 2). Det var ett område på 1,5×1,5 meter som grävdes ner till ca 2 meters djup. Lagren var omrörda ner till 1,3 meter och sedan i den norra schaktkanten framkom ett kulturlager innehållande tegel, i övrigt gul sand, se FIGUR 6.

Det sista schaktet togs också upp i den stora torgytan, i den västra delen. Det var 3×2 meter stort och grävdes ner till 2,3 meter. I den nordöstra delen påträffades ytterligare delar av en mur. Den framkom på ca 1 meters djup och var uppbyggd av rundade naturstenar och tegel. Den hade sedan fyllts med kalkbruk. Muren var synlig ca 1×1,2 meter. I schaktet påträffades porslin.

Fynd

Fynden var av en mycket allmän karaktär. Allt sparades inte utan ett urval gjordes, glas och yngre porslin har slängts. Den största posten, 11 fyndnummer, bestod av yngre rödgods, från skålar och fat, alla med glasyr och mönster. Två ovanligare skärvor påträffades i schaktet, bland annat det formpressade och målade handtaget som ses i FIGUR 9. Handtaget har suttit på en skål. En ovanlig form på skärva framkom i den nordliga delen, se FIGUR 10. Det var en mynningsbit med räfflor i mönstret som kan ha varit en trefotsgräta. Dateringen på både dessa skärvor är 1600-1700-talet. En järnten eller syl/pryl framkom i den norra delen.

De mera precisa daterande fynden var de två kopparmynten och kritpipan alla med en brukningstid under 1600-talet. Fynden har alltså hamnat på platsen under perioden då man lät bygga förborgen, och under dess brukningstid, från början av 1600-talet till slutet av 1700-talet.

FIGUR 9. Handtaget i keramik som har blivit både pressat och bemålat. Trolig datering 1700-talet.

FIGUR 10. Mynningsskärva av en trefotsgröta. Datering 1600-1700-talet.

Sammanfattning

Hösten 2011 utförde Jönköpings läns museum en arkeologisk förundersökning inom Hamnparkens centrala del. Anledningen var att parken skulle omgestaltas med fler lekredskap och inför detta behövdes sex dagvattenbrunnar och ledningar anläggas. Beställare var Jönköpings kommun, Stadsbyggnadskontoret, ansvarig arkeolog var Susanne Haltiner Nordström.

Inom det större schaktet där brunnarna och ledningarna skulle placeras framkom rester efter murar från slottets förborg. Förborgen anlades under början av 1600-talet tillsammans med tullporten in till staden, Västerport. Här fanns även de två byggnaderna stora och lilla tyghuset där man bland annat förvarade vadmal till uniformerna och annat som armén behövde. Slottsområdets smedja låg intill kanalen i den norra delen. Murarna som påträffats har tillhört dels den yttre muren eller vällen, strax intill Västerport, dels den infart/ingång till Västerport som gått över den torrlagda vallgraven i norr. Den sista muren som framkom i den västra delen av Hamnplan måste tillhöra den yttre vällen i väster även om inte utbredningen riktigt stämmer med det äldre kartmaterialet.

Ett mindre antal fynd har tillvaratagits som pekar på en datering till början av 1600-talet, vilket stämmer med byggnadsperioden till förborgsområdet. Området har sedan fortsatt att vara i bruk under

FIGUR 11. Fynd av en kritpipa från Holland. 1600-tal.

1600-1700-talet. Den stora branden 1737 förstörde stora delar av den centrala fästningen som fick förfalla men inom förborgsområdet reparerades tyghusen och artilleriverkstäderna hjälpligt årligen. Under tidigt 1800-tal grävde man igenom vallarna för att dra fram Storgatan över kanalen och vidare västerut.

När den nya hamnen planerades 1833 raserades den yttre norra bastionen för att ge ett bättre inlopp till Munksjön via Hamnkanalen. Kronans gevärs- och artilleriförråd upptog en väsentlig del av förborgen men när dessa flyttades 1842 till den nya centralfästningen för Götaland, Karlsborg, så fanns central mark i staden som inte användes längre (Karlson 1996). Beslut togs på att den skulle användas till stadens förskönande, FIGUR 12. En trottoar längs hela parken mot Storgatan byggdes och man planterade en hagtornshäck. Utanför häcken placerades ett staket med fyra öppningar. Själva parkgångarna var i engelsk stil, med slingrande utformning. Som park- och promenadplats blev Hamnparken stadens första som bekostades med allmänna medel (Karlson 1984). Delar av dessa raseringsarbeten påträffades på två platser i schakten och delar av det recenta fyndmaterialet kommer från denna omdaningsperiod.

Åtgärdsförslag

Eftersom alla lämningar efter slottsmurar kunde få vara kvar i orört skick, de planerade brunnarna flyttades något och därmed även ledningarna, så beslutade Länsstyrelsen i samråd med Länsmuseet att några ytterligare undersökningar inte behövde göras. De framkomna lämningarna dokumenterades genom inmätning varefter förundersökningen avslutades utan några ytterligare åtgärder. Lagskyddet för fornlämningen i Hamnparken kvarstår dock fortfarande.

FIGUR 12. Jönköpings förstad med den lummiga Hamnparken strax intill hamnen och stationshuset. Detalj av litografi över Jönköpings förstad av Theodor Blomqvist 1881.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-5576-11
 Länsstyrelsens beslutsdatum: 2011-10-17
 Jönköpings läns museums dnr: 300/2011
 Beställare: Stadsbyggnadskontoret, Jönköpings kommun
 Fält- och rapportansvarig: Susanne Haltiner Nordström
 Fältarbetsid: 2011-10-18–2011-11-16
 Län: Jönköpings län
 Kommun: Jönköpings kommun
 Församling: Sofia
 Fastighetsbeteckning: Hamnparken
 Belägenhet: Ekonomiska kartans blad 7E1a
 Koordinater: N 6404890 E 450480
 Koordinatsystem: SWEREF 99 TM
 Undersökningsyta: ca 80 m²
 Fornlämningsnummer: Jönköping RAÄ 137:1
 Fornlämningstyp: Jönköpings slott, Förborgen
 Tidsperiod: 1600-1800-tal
 Fynd nr: 1-17
 Tidigare undersökningar: 1930, 1960-tal, 1988, 1993, 1999, 2000

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

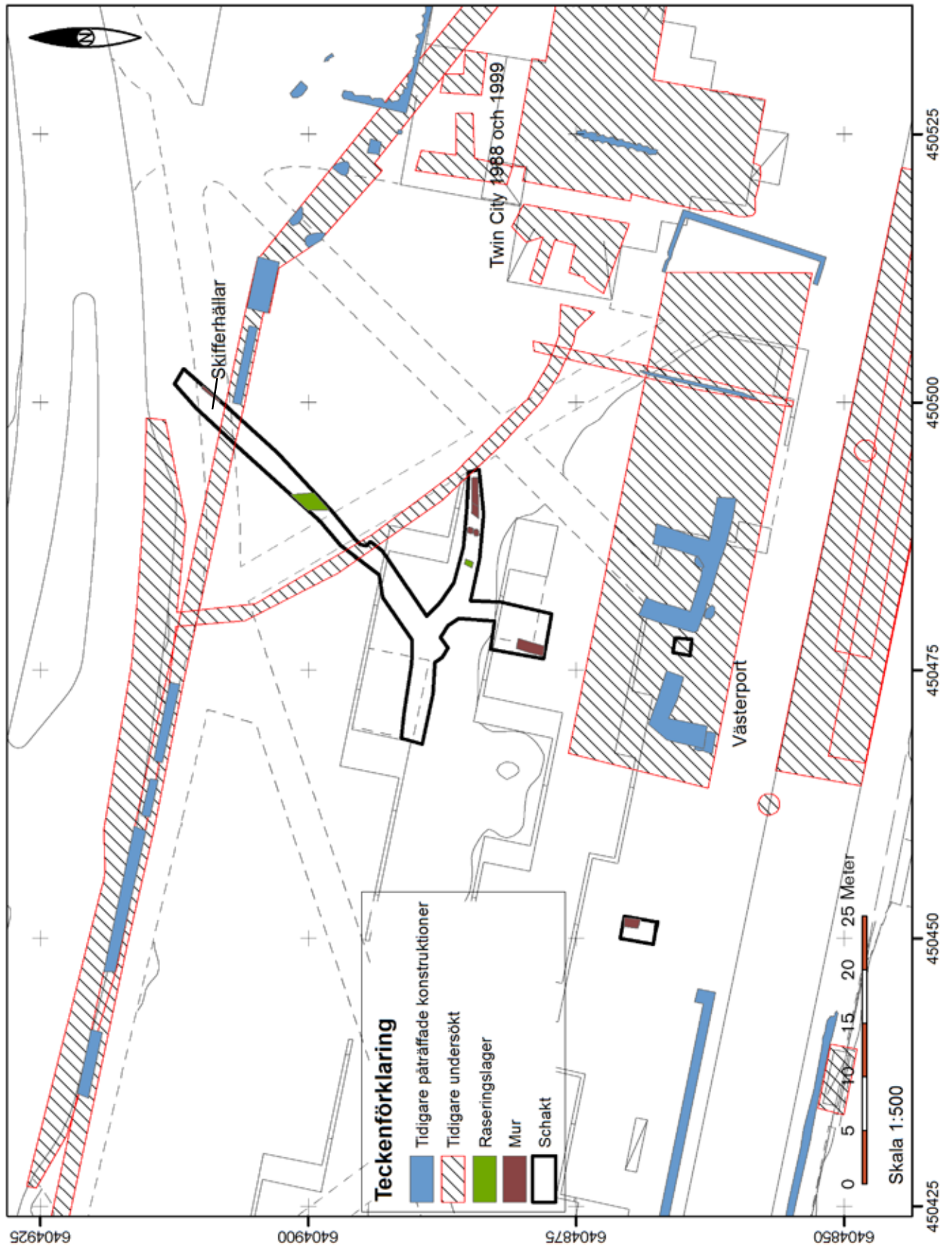
- Haltiner Nordström, S. 2002. *Västerport- stadens port*. Arkeologisk förundersökning inom RAÄ 50, inför omformning av Hamnparken, Sofia församling i Jönköpings stad och kommun. Jönköpings läns museum Rapport 2002:34
- Haltiner Nordström, S. 2000. *Kulturlager i Hamnparken*. Jönköpings läns museum Rapport 2000:15.
- Karlson, B.E. 1984. *Bebyggelse i Jönköping 1612-1870. Offentliga Institutioner*. Småländska kulturbilder 1984
- Karlson, B.E. 1996. *Bebyggelse i Jönköping 1612-1870. Produktion, rekreation*. Småländska kulturbilder 1996.
- Pettersson, C. 2010. *Ekot av ett slott*. Georadarundersökning inom Västra kajen, RAÄ nr 137, slottsområdet, Jönköpings stad i Jönköpings kommun. Jönköpings läns museum Rapport 2010:12.
- Ridderberg, M. 2010. *Minnen, människor, platser. Jönköpings stads historia*
- Stibéus, M. & Lorentzon, M. 2013 i tryck. *Lämningar inom förborgen till Jönköpings slott. Arkeologisk undersökning inför ombyggnad av café inom RAÄ 50, Jönköpings stad och kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum Rapport 2010:53.

Arkiv

Jönköpings läns museum.

Fyndlista

Fyndnr	Material	Sakord	Vikt	Antal	Fragm.	Fyndstatus	Anmärkning	Anl
1	Keramik	Fat	289,0	8	Fragment	mellan järnväsgatan och brunn 1	En enda skål	
2	Keramik	Skål	64,6	2	Fragment	mellan järnväsgatan och brunn 1	två olika kärl	
3	Keramik	Kärl	30,0	1	Fragment	mellan järnväsgatan och brunn 1		
4	Keramik	Kärl	26,3	3	Fragment	två olika kärl, mörkbrun glasyr	mellan Järnväsgatan och brunn 1	
5	Keramik	Kärl	53,0	1	Fragment	okänt föremål, glaserat och räfflat	mellan Järnväsgatan och brunn 1	
6	Järn	Spik	64,8	2	Intakt		mellan Järnväsgatan och brunn 1	
7	Keramik	Skål	42,2	1	Fragment	ett handtag som är pressat oc dekorerat med glasyr	mellan brunn 2 och 3	
8	Keramik	Kärl	9,6	1	Fragment	grön botten med piplersdekor	mellan brunn 2 och 3	
9	Porslin	Skål	20,3	1	Fragment	porslin med blåblomdekor, tulpanlikande	mellan brunn 2 och 3	
10	Porslin	Fat	13,0	1	Fragment	blå lite flytande/suddig dekor	mellan brunn 2 och 3	
11	Järn	Järnten	48,8	1	Fragment		mellan brunn 2 och 3	
12	Keramik	Kruka	138,0	4	Fragment	samma kärl, beigebrun glasyr	vid slottsmuren i öster	201
13	Keramik	Fat	35,5	1	Fragment	målad dekor med piplera och mörkgrönt	intill slottsmuren i öster	201
14	Keramik	Kärl	2,1	1	Fragment	grön glasyr	intill slottsmuren i öster	201
15	Keramik	Kritpipa	8,3	1	Fragment	troligen 1600-tals pipa, blomdekor	intill slottsmuren i öster	
16	Koppar	Mynt	10,9	1	Intakt	Kristina mynt	mellan Järnväsgatan och brunn 1	
17	Koppar	Mynt	5,7	1	Intakt	oläsligt årtal	intill stensamlingen i söder	201

Bilaga 2. Förundersökningen i Hamnparken med de tidigare påträffade murarna efter Jönköpings slott i blått. Skala 1:500.

Hösten 2011 utförde Jönköpings läns museum en arkeologisk förundersökning inom Hamnparkens centrala del. Anledningen var att parken skulle omgestaltas med fler lekredskap och inför detta behövdes sex stycken dagvattenbrunnar och ledningar anläggas. Inom det större schaktet där brunnarna och ledningarna skulle placeras framkom rester efter murar från slottets förborg. Murarna som påträffats har tillhört dels den yttre muren eller vallen, strax intill Västerport, och dels den infart till Västerport som gått över den torrlagda vallgraven i norr.